

TÓSZEGI ZSUZSANNA

Az olvasás trónfosztása?

Adalékok a könyvből, illetve a képernyőről való olvasás kérdéséhez

„Az a nemzet, mely nem olvas, lemond
arról, hogy Európához tartozzék”.
Szini Gyula

Érdekes polémia zajlik mostanában az olvasás szerepéről, jelentőségéről. Az egyik közleményben azt olvashatni, a könyvekkel együtt az olvasás is háttérbe szorul, a másik az ellenkezőjéről hoz föl meggyőző adatokat. Főleg a felnövekvő nemzedékek kerülnek behozhatatlan hátrányba, ha nem olvasnak könyveket – így az egyik szerző. A gyerekek minden eddiginél többet olvasnak, és egyáltalán nem baj, hogy nem könyvekből, hanem képernyőről teszik ezt – érvel a másik szakértő. Hol van az igazság? Valóban vége van a félévezredes könyvkultúrának? Mit hoz a változás? Jót vagy rosszat? Ahogy az alább idézett szerzők, úgy e sorok írója sem talált rá a Bölcsék Kövére, ezért nem adhat az olvasás jelenét és jövőjét firtató kérdésekre érvényes válaszokat, maximum felsorakoztathat néhány elgondolkodtató tény és véleményt.

Az olvasás antropológiája

Az olvasás igen bonyolult agyi tevékenység eredménye. A beszédhez hasonlóan az írás-olvasás képessége is csak az emberi fajnál alakult ki. A gyermeki agy fejlődése szinte leképezi azt a hosszú időszakot, amely az embert alkalmassá tette a ma széles körben elterjedt kommunikációra. Beszélni jóval korábban tanul meg a gyermek, mint írni-olvasni, de ezen készségek még később is fejlődnek – feltéve, hogy fejlesztik őket.

Csépe Valéria *Miért csak az ember olvas?* című előadása a Mindentudás Egyetemén¹ kitűnően összefoglalja a beszédértés kialakulását, az olvasás genetikailag meghatározott érési folyamatát, illetve a legalább ilyen fontos összetevőnek, a nyelvi környezetnek a hatását. Az olvasástanulás során fejlődik, differenciálódik az agykéreg halló- és látóközpontja. A hangokat meg kell tanulni összekapcsolni a betűkkel, és fordítva. Az írott szövegek olvasása a jobb és a bal agyfélteke között új kapcsolatokat teremt. Az olvasni tanuló gyermek egyre tisztábban észleli a beszédhangokat, a szavak hangszerkezetét, megismeri a betűk és a hangok egymáshoz rendelését, egyre több leírt szót, rövid szót ismer föl.

Az olvasás absztrakt jegyeket feldolgozó, integratív tevékenység, amelyet hosszú időn át, sokat kell gyakorolni ahhoz, hogy jól tudjunk olvasni. Az agyban egy idő után

kialakul a „szófelismerő rendszer”, amely – bár a formafelismerésért „felelős” agyi területre épül rá – egy idő után teljesen figyelmen kívül hagyja a szöveg formai megoldásait (tipográfiáját), és csak a jelentésre koncentrálna. Attól kezdve, hogy kialakul az agyunkban a szófelismerésért felelős agykérgi terület, képesek vagyunk az általunk ismert szavakat gyorsan elolvasni (együttal értelmezni) és az ismeretlen jelentésűeket legalábbis kibetűzni.

Az olvasás során az analitikus feldolgozásmódú, a sorrendiséget tartó bal agyfélteke tevékenysége dominál. A képszerű, holisztikus feldolgozásra „szakosodott” jobb agyfélteke a nem-verbális, vagyis a vizuális-auditív információkat dolgozza föl.

A kommunikáció szóhasználatával élve az olvasás nem más, mint a dekódolási készség kialakulása. Az értelmező olvasáshoz azonban nemcsak a betűk elemi szintű ismerete, hanem a fonológiai, szintaktikai és szemantikai tudatosság is nélkülözhetetlen. Mindezek mellett a megértéshez megfelelő szintű háttértudásra (kontextusra) is feltétlenül szükség van.

Az értő olvasást pszicholingvisztikai megközelítésből tárgyaló tanulmányában Máté Erzsébet egy amerikai kutatócsoport megállapításait ismerteti:

„Az a jó olvasó,

- akinek pozitív hozzáállása van az olvasáshoz,
- aki elég folyékonyan olvas, hogy az olvasottak jelentésére koncentrálna,
- aki felhasználja, amit tud, ahhoz, amit olvas,
- aki az olvasottak jelentését a szöveg kritikai értékelésével árnyalja, elvonatkoztatja, kiterjeszti, alakítja,
- aki hatékony olvasási stratégiák variációit használja, hogy fokozza és kivetítse saját szövegértését,
- aki különböző szövegeket képes elolvasni különböző célok elérése érdekében.”²

Figyeljünk föl arra, hogy a szövegértő olvasás meghatározásakor milyen nagy hangsúly esik a folyamat *interaktív* voltára. A Máté Erzsébet által hivatkozott kutatók (Block, Gambrell és Pressley) azonban azt is megállapították, hogy – éppen az interaktivitás meghatározó volta miatt – a mostani jól olvasók különböznek a néhány évtizede jó olvasóknak számító emberektől.

Ha az olvasást mint komplex egészet vizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy Gutenberg találmánya az olvasás antropológiáját illetően kisebb változást hozott, mint a digitális információhordozók megjelenése. A hosszabbik oldalán összefűzött, lapozható, mindkét oldalán írásjeleket tartalmazó lapokból álló könyvformátum nem a nyomtatással egyidős; több mint egy évezreddel korábbra, a kódexek kialakulásának idejére datálható. A kódex – majd később a könyv – alakja és benne a szövegtükör nem véletlenül lett álló téglalap alakú: viszonylag rövid sorok kellene ahhoz, hogy a szöveg könnyen olvasható legyen – az új keletű kutatások ugyanis bebizonyították, hogy fiziológiai okokból nagyon fárasztó a hosszú sorokba tördelt szöveget olvasni. Az olvasás során fixálni kell az éppen elolvasott sornak a végét ahhoz, hogy a szemünk pontosan a következő sor elejére tudjon ugorni. Minél messzebb van a sor vége az elejétől (vagyis minél hosszabbak a sorok), annál fárasztóbb ez a művelet.

A *kódex* a III-V. század között vált általános könyv-formátummá, kiszorítva a korábban ismert könyvtekerceset, a *volumen*. A két különböző formátum mélyreható vál-

tozásokat okozott az olvasási szokásokban és a könyvben rögzített szöveg szerkezetében egyaránt. Ezek a változások olyan jelentősek voltak, hogy a kódex újraírta az addig ismert „könyv” fogalmát. A tekercs közvetlenül kapcsolta össze a tárgyat és a művet. Addig egy szöveg elolvasása egy könyvtekercs elolvasását jelentette. Ezzel szemben a kódex gyakran egymástól független szövegeket tartalmazott. Az önálló művek elkülönítése érdekében a szövegek elejére és a végére elkezdték kitenni az „explicit” és „implicit” formulákat. Később a szöveget paragrafusokra, fejezetekre stb. tördelték és kialakították a szöveg olvasását megkönnyítő diakritikus jelek rendszerét. A kódex elterjedése „lassanként a könyv és az olvasás fiziológiája közötti viszonyt is megváltoztatta. Az egyes könyvek a maguk anyagi struktúrája szerint más-más testtartást, gesztusokat és olvasásmódokat igényeltek, vagy legalábbis sugalltak.”³³ Cavallo egy további fontos szempontot is megemlít. A könyvtekercshez képest jelentősen megváltozott a kódexek tartalma: amíg az előzőek irodalmi szövegei a „szabad és rekreatív” olvasást szolgálták, addig az utóbbiak tekintélyelvű szövegei az „irányított és normatív olvasásnak” adták át a helyüket.

A III-IV. század táján a klasszikus tekercs helyét átvette a kódex. Ekkor már a legtöbb könyvet téglalap alakú formátumra hajtogatott, egybefogott pergamenekből készítették. Később, a papír általánossá válásakor a kódexeknél kialakult ív-formátumok éltek tovább; a könyvek alakja az elmúlt másfél évezredben alapvetően nem változott. „A 16. századra a hajtogatott ív formátumai hivatalossá váltak – I. Ferenc francia király 1527-ben rendelettel szabványosította országában a papírméreteket, s aki megszegte az előírást, börtönbe vetették.”³⁴

A könyv – és vele az olvasás – hamar meghódította Európát. Gutenberg idejében még nagyon kevesen tudtak írni-olvasni; ehhez képest röpké három évszázad múltán valóságos olvasási láz lett úrrá, főleg a francia és az angliai városlakókon. A más országokból jött utazók nem győztek álmélnkodni azon, hogy nemcsak az úri osztály tagjai, de a munkások, cselédlányok is egyfolytában olvasnak. „Párizsban mindenki olvas... Mindenki – főként a nők – könyvet hord magával. Olvasnak a kocsiban, séta közben, a színházban az előadás szünetében, a kávéházban, a fürdőben. A boltokban nők, gyermekek, segédek, tanoncok egyaránt olvasnak. Vasárnap a férfiak házuk ajtaja előtt olvasnak; a lakájok a hátsó ülésen, a kocsis a fogaton, a katonák őrállás közben...”³⁵

Nem ismerős valahonnan ez az utcakép? Mindenki, mindenütt lehajtott fejjel böngész a kezében tartott... – nem, most nem a könyvet, hanem a PDA-t, mobilt, „okos-telefont”, amelynek a képernyőjén elmélyülten böngész az üzeneteit, az elektronikus leveleit –, vagy netán könyvet olvas éppen?

Az olvasás típusai

Pszicholingvisztika című könyvében Gósy Mária a következő olvasási típusokat határozta meg:

- *Ismeretszerző olvasás*: ebben az esetben az olvasó egy meghatározott témában kíván tájékozódni.

- *Tanulási célú olvasás*: célja az olvasottak megjegyzése annak érdekében, hogy a megszerzett ismereteket az olvasó később is fel tudja idézni. Jellemzője, hogy a témát külső személy (pl. a tanár) adja meg.
- *Élményszerző olvasás*: ide a szórakozási célú, szabadidős tevékenységként folyó olvasás tartozik.
- *Kereső olvasás*: ekkor az olvasó konkrét adatot, hírt, szövegrészletet keres egy vagy több hosszabb szövegben.
- *Áttekintő olvasásról* beszélünk, amikor az olvasó nem szó szerint olvassa el az adott szöveget, hanem annak csak a globális tartalmáról tájékozódik, szókapcsolatokat, egy-egy mondatot „kiragadva”. Az áttekintő olvasás egyik típusa a gyorsolvasás, amely a szem átfogó képességének növelésével egyszerre több mondatot képes azonosítani.
- *Feladatazonosító olvasás*, melynek célja az útmutatást tartalmazó szöveg megértése egy feladat teljesítése érdekében.
- *Javító/ellenőrző olvasás*: a gyakran más(ok) által írt szöveg tartalmi, stilisztikai, helyesírási stb. ellenőrzése.
- *Korrektúraolvasás*: a kiadásra kerülő (pl. nyomdába adandó) szöveg olvasása a betűhibák megtalálása, javítása érdekében.

Ha a fenti nyolc típust nagyobb csoportokba rendeznénk, az élményszerző olvasás ebben az esetben is önálló kategóriát alkotna. A *tájékozódás*, *információgyűjtés* lehetne a másik, és a *feladatközpontú olvasás* a harmadik nagy csoport.

Farkas Károly *Gyorsolvasás – Számítógép* című tanulmányában három csoportba sorolja az olvasás útján történő informálódást.

- Az első csoportba a hagyományos olvasás mellett a szűkebben értelmezett *gyorsolvasás* tartozik.
- Farkas a második csoportba sorolja a *lényegfeltáró gondolatolvasást*, a *skimming*-et, vagyis a villámolvasást. Ebben az esetben a sebesség egy nagyságrenddel nagyobb a hagyományos olvasáshoz képest. Az olvasó nem emlékszik a részletek többségére, de a mondanivalót lényegét felfogja.
- A harmadik csoportba tartozó olvasási technikák alkalmazása során az olvasó nem a szöveg eszmei tartalmára, hanem a szöveget alkotó részletekre figyel, annak a helyességét ellenőrzi, vagy adatokat keres benne. Ebbe a csoportba tartozik a leírt szöveg javítása, illetve a *szelektív olvasás* (*skipping*).⁷

A *szövegértés fejlesztése* című előadásában Rátz Judit a következőképpen határozza meg a szövegértő olvasás szintjeit:

- „*az értő olvasás* (a szó szerinti megértés) – az információkeresés szintje;
- *az értelmező olvasás* – a következtetések levonásának a szintje;
- *a bíráló, kritikai olvasás* – a véleményalkotás, értékelés szintje;
- *az alkotó, kreatív olvasás* – a fantázia szintje.”⁸

Hogyan nevezzük a szabadidős tevékenységként folytatott élményszerző olvasást? Az angol szakirodalomban megtalálható a „reading for pleasure” kifejezés. A magyar irodalomban ritkán, de lehet találkozni az „örömolvasás” kifejezéssel, amelynek megalkotása a források szerint Závada Pál nevéhez fűződik.

Az olvasásra fordított idő

Az olvasáskutatók és olvasápszichológusok általában jelző nélkül használják az „olvasást”, vizsgálataik során azonban leginkább a szabadidős tevékenységek közé tartozó élményszerző olvasással foglalkoznak.

Az utóbbi évtizedekben nemcsak Magyarországon romlanak az időmérleg-adatok az olvasás kárára. Dana Gioia, a *National Endowment for the Arts* elnöke ezzel a vallomással kezdi minden idők egyik legnagyobb szabású felmérését, amely az amerikai polgárok olvasási szokásait mérte föl: az alapítvány egyáltalán nem örül a napvilágra kerülő, *Veszélyben az olvasás* című jelentésnek. A harmadízben (1982 és 1992 után 2002-ben) elvégzett felmérés adatainak tanúsága szerint két évtized alatt a könyvolvasásra szánt időtartamban óriási visszaesés következett be az Egyesült Államokban. A húsz évvel ezelőttihez képest a teljes felnőtt amerikai népesség 18%-kal kevesebbet olvas, de a 18-24 éves korosztályban a visszaesés még ennél is sokkal drámaibb: a mai fiatalok 28%-kal kevesebbet olvasnak, mint a két évtizeddel ezelőttiek.

Az Egyesült Államokban is igaz, hogy a felsőfokú végzettségűek az átlagnál kicsit jobban kitartanak a könyvek mellett: az ő köreikben húsz év alatt "csak" 15,4%-kal esett vissza az olvasási kedv. Érdekes, hogy a mindössze alapfokú végzettséggel rendelkező, könyvolvasó amerikaiak száma két évtized alatt 7,2%-kal csökkent, viszont ők az alacsony iskolázottságú, mégis olvasó embereknek már 14%-át adják. A nők az USA-ban is jóval több irodalmat olvasnak; míg a férfiak alig több mint egyharmada (37,6%), addig a nők több mint a fele (55,1%) számított olvasónak 2002-ben.

Nem meglepő, hogy közvetlen összefüggés van a könyvolvasás, illetve a kulturális eseményeken való részvétel, a sporttevékenység és az önkéntes munkába, jótékony-ságba való bekapcsolódás között. Szignifikáns különbség mutatkozik az olvasó, illetve a nem olvasó népesség aktivitása terén. A könyvolvasók 43%-a végez önkéntes munkát, illetve jótékony tevékenységet – míg a nem olvasóknak csak a 17%-a. Az olvasók 44%-a, a nem olvasóknak csak a 12%-a látogat múzeumokat. Az olvasók 49%-a aktív résztvevője a művészeti performanszoknak, amelyekbe a nem olvasóknak csak 17%-a kapcsolódik be. Sporttevékenységet az olvasók 45%-a, a nem olvasóknak pedig csak 27%-a folytat. Mivel foglalkoznak a nem olvasók a szabadidejükben? Televíziózással. Akik nem olvasnak, napi átlagban 3,1 órát, míg a könyvolvasók „csak” 2,7 órát töltenek a tévé előtt.⁹

Az alapítvány öt évvel később megismételte a kutatást. A megjelent tanulmány-nak a hamleti „lenni vagy nem lenni” kérdés mintájára képzett címe is sok mindent elárul: *Olvasni vagy nem olvasni: az egész ország jövőjét meghatározó kérdés*. Az összegyűjtött adatok alapján 2007-re a helyzet tovább romlott. Az élményszerző olvasásra fordított idő tovább csökkent, főleg a fiatalok körében. A 18-24 évesek közel fele már egyáltalán nem olvas könyvet. A 15 és 24 év közöttiek átlagosan napi 7-10 percet töltenek önszántukból olvasással. A felsőfokú tanulmányokat kezdő diákok kétharmada vagy egyáltalán nem olvas, vagy maximum heti egy órát tölt olvasással.¹⁰

Az Európai Unió 27 tagországára kiterjedő *Eurobarometer* felmérés adatai szerint 2007-ben a lakosság 35%-a ment el legalább egyszer egy évben könyvtárba. Ami az olvasást illeti, az uniós polgárok 71%-a legalább egy könyvet, 37%-a viszont öt könyvnél is többet olvasott az előző egy évben. 28% vallotta azt, hogy egyetlen könyvet sem olvasott (1% nem adott választ). Az Unióban is a nők olvasnak többet: 74%-uk számít olvasónak, míg a férfiaknak csak 67%-a. A tagországok fiataljai még elég sokat olvasnak: 82%-uk legalább évi egy könyvet elolvas – igaz, hogy ebben a felmérésben a 15-24 éves korosztályról szintén közölnek adatokat, így a középiskolások kötelező olvasmányai is szerepet játszanak az amerikaiaknál kedvezőbb kép kialakulásában. Az *Eurobarometer* felmérésben külön szerepelnek a jelenleg is tanulmányokat folytatók: közülük 91% legalább évi egy, 22%-uk évi egy-kettő, 19%-uk évi három-öt és 50%-uk évi ötnél több könyvet olvas.¹¹

A magyarországi adatok is hasonló tendenciáról árulkodnak: az *Olvasási szokások* című felmérés szerint 2003-ban a magyar felnőtt lakosság mintegy negyede heti rendszerességgel vesz könyvet a kezébe, így rendszeres könyvolvasónak tekinthető. A 3400 fős országos minta életkor, nem, lakóhely és iskolai végzettség alapján az ország magyar állampolgárságú, 14-70 éves lakosságát reprezentálta. Az olvasási szokásokat egyrészt mennyiségi oldalról (hányan, mennyit, milyen gyakran olvasnak), másrészt minőségi szempontból vizsgálták (milyen témában, mit olvasnak). A kérdőíves felmérés során arra is rákérdeztek, a szabadidő eltöltésében milyen helyet foglal el az olvasás.¹² A felnőtt népesség értékrangsorában a kultúra hátulról a harmadik helyet foglalja el a válás/hit és a politika/közélet előtt. A skála első helyén a család áll, közvetlenül utána a pénz, majd a munka/hivatás következik.¹³

Talán meglepő, de saját bevallása szerint a 14-70 évesek 86%-a azt mondja magáról, hogy szokott könyvet olvasni; ezen belül 36%-uk úgy nyilatkozott, hogy naponta, de legalábbis hetente többször vesz könyvet a kezébe. A megkérdezettek 13%-a egyáltalán nem olvas könyvet. Újságolvasónak számít 86%, rendszeres internethasználónak pedig 25%.¹⁴ (Ne feledjük, hogy a felmérés 2003-ban történt. Az internet-használók tábora azóta jelentősen megnőtt; 2009-ben a felnőtt lakosság 50%-a használta a világhálót.)

Ami a könyvtárak látogatottságát illeti, különbség mutatkozik a megkérdezettek által megadott adatok és a hivatalos könyvtári statisztika között: a kérdőíves felmérés során a válaszadók 23%-a nyilatkozott úgy, hogy rendelkezik érvényes könyvtár-látogatói kártyával, 37%-a pedig azt mondta, az elmúlt évben legalább egy alkalommal volt könyvtárban.¹⁵ A könyvtárak által szolgáltatott adatok szerint 2003-ban a könyvtáraknak 2 211 852 beiratkozott olvasójuk volt, akik 28 923 774 alkalommal látogattak el a gyűjteményekbe.¹⁶

A könyvolvasásról a következőképpen nyilatkoztak a megkérdezettek: 73%-uk legalább egy könyvet elolvasott az elmúlt év során, 27%-uk viszont gyakorlatilag soha nem olvas könyvet. Újságot olvasni 86%-uk szokott, az internetet pedig 26%-uk használta 2003-ban.¹⁷ A népesség internet-használó hányada viszont újságot és könyvet is szokott olvasni – tehát nem igaz az a széles körben elterjedt nézet, hogy az internetet használók hátat fordítottak volna a könyveknek.

Miért (lenne) fontos az örömolvasás?

„Az olvasás öröme, ha összemérjük a szerény ráfordítandó idővel, cserében ritka ve- gyületét kínálja énünk belső és excentrikus létének, a legintenzívebb éberség és a nyu- godt lazítás állapotának. És mindeközben kicselezzük a hétköznapiakat, az időgépezetet és a tébolyító haszonelvőséget is. Egyedüli feltétele, hogy az olvasó bízzon abban, amit olvas, és használja saját képzelőerejét.” – írja Ilma Rakusa *Olvasás (Szerelem)* című, sodró erejű vallomásában.¹⁸

Miért tölt be rendkívül fontos szerepet az ember fejlődésében, életében a szépiroda- lom olvasása? Csak a legfontosabbakat felsorolva: az olvasás kitűnően fejleszti a kép- zelőerőt, az emlékező- és a problémamegoldó képességet, és nagyban hozzájárul az asszociatív gondolkodás kialakulásához. A könyvek szereplőivel való azonosulás (vagy az irántuk érzett elutasítás) gazdagítja az olvasónak a világról való elképzeléseit, és sok tekintetben hozzájárul a toleráns személyiség kialakulásához.

Az előzőekben idézett felmérések adatai azt bizonyítják, hogy az örömolvasás drá- mai mértékben szorul vissza, főleg a gyermekek és a fiatalok körében. Az ezzel a tén- nyel tökéletesen tisztában lévő, a helyzet megváltoztatása érdekében küzdő szakembe- rek véleménye azonban megoszlik arról, mit lehet tenni annak érdekében, hogy a fiatal korosztályok több szépirodalmi művet olvassanak.

Boldizsár Ildikó mesekutató, meseíró véleménye: „Tizenöt éve sopánkodunk, ahe- lyett, hogy idomulnánk az új kihívásokhoz. Szükségszerűnek látom, hogy a televízió és a számítógép megjelenésével sajnos, háttérbe szorultak a könyvek, de szeretném meg- cáfolni azt a közkeletű tévedést, hogy a mai gyerekek nem olvasnak. Igaz, nem annyit olvasnak, mint húsz évvel ezelőtt, de ha olyan könyvet adunk a kezükbe, amely róluk szól, élvezettel olvassák el. Jó példa volt erre a Harry Potter. (...) A baj az, hogy nem tanítjuk meg a gyerekeket rendszeresen olvasni, pedig manapság lehetetlen e nélkül eliga- zodni az információáradatban.”

Böszörményi Gyula meseíró ezt nyilatkozta a kérdésről: „Az Olvasó Gyerekről hosszú évek óta az a hivatalos, a MTA és a KSH által is megerősített álláspont, hogy igen ritka. Ritkább, mint az indiai fehér tigris, pedig abból (belőle) már tényleg alig van (a tigrisek kihalni tudnak a legjobban? – pardon). Az Olvasó Gyerek azonban nem tud- ja magáról, hogy ő majdnem nincs, vagy legalábbis elvétve található. Az Olvasó Gye- reknek egyébként sincs ideje histériázó statisztikákat böngészni, mert ő olvas; mesét, a szentem, mivel ilyen neki a természete.” Természetesen ahhoz, hogy valaki olvasóvá váljék, jó táptalajra, vagyis megfelelő családi háttérre van szüksége.¹⁹

Miért okoz gondot, ha a gyerekek nem olvasnak – lehetőleg klasszikus – regénye- ket (is)? Nem csak arról van szó, hogy az idősebb nemzedékek mindenáron azt a mű- veltségi, irodalmi kánont akarják megismertetni a fiatalokkal, amelyet értékesnek tar- tanak. Akkor viszont miért is kell(ene) sok regényt olvasniuk a gyerekeknek? Első- sorban azért, mert az olvasást semelyik másik szabadidős tevékenység nem helyette- síti. Egy regény olvasásakor a szöveg által közvetített gondolatok megértése, az ér- zelmek átélése, a legkülönbébb élethelyzetek nyomon követése olyan képességeket fejleszt ki, amelyek a gazdag gondolatvilágú, szuverén személyiség kialakulásához

nélkülözhetetlenek. Az elmélyült olvasás velejárója a figyelemkoncentráció. Az a gyerek, aki jószerével csak a hirtelen, gyors vágásokból álló klipeket „fogyasztja”, azért sem akar és tud egy regényt elolvasni, mert a figyelme állandóan elkalandozik, nincs hozzászokva a koncentrált odafigyeléshez, amely egy regény olvasásának előfeltétele.

Meglehetősen rémisztő megállapításra jutottak amerikai kutatók, akik műszerekkel vizsgálták, milyen hatással van az agyműködésre a „képernyőfüggőség”, vagyis, ha valaki túlságosan sok televízió műsort, gyorsan váltakozó képsorokat néz. A neurológiai kutatások bebizonyították, hogy a képernyőn villámgyorsan pergő képek nagy mennyiségű dopamint termelnek az agyban. A dopamin viszont gátolja az agyműködés kockázat-felismerő képességét, és ez negatív hatással van a cselekedetek következményeinek felmérésére.²⁰

A szépirodalom hatása a személyiség alakulására

A maga nemében szinte egyedülálló, rendkívül érdekes tanulmány jelent meg 2009-ben arról, van-e hatása a művészetnek, szépirodalomnak a személyiségre. A tanulmányt jegyző kanadai kutatók kísérleti úton kívántak meggyőződni arról a feltevésükről, vajon mérhető hatást gyakorol-e a személyiségre egy irodalmi mű elolvasása. A válasz egyértelmű igen.²¹

Ellenőrzött laboratóriumi körülmények között folyt a vizsgálat, amelybe 166 elsőéves egyetemistát vontak be. A kísérleti személyek először egy részletes személyiség- és érzelmi tesztet tölthettek ki, majd kettéosztották a csoportot. Az egyik felével elolvastatták Anton Csehov *A kutyás hölgy* című novelláját. A kontrollcsoport ugyanezt a sztorit olvashatta el, hasonló terjedelemben és hasonló nehézségi fokú, de nem-szépirodalmi, hanem dokumentarista stílusú szöveggént. A novella, illetve a történet elolvasása után a kísérletben résztvevő személyeknek újfent ki kellett tölteniük egy kérdőívet.

A kérdések egy része – a *Big Five Inventory*²² 44 elemű skála segítségével – a válaszadók személyiségjegyeinek vizsgálatára irányult. Az érzelmi állapot feltérképezésére tíz érzelm megnyilvánulását, illetve hiányát vizsgálták. A kutatás eredményei egyértelműek: a Csehovot olvasó személyeknél 73%-ban mutattak ki érzelmi és 77%-ban jellemvonásbeli változásokat, míg a szimpla eseménytörténetet olvasóknál ez az arány csak 30%, illetve 32% volt.

Olvasás könyvből és (vagy?) képernyőről

Anne Mangen, a *University of Stavanger* olvasáskutatási központjának egyetemi docense nagy feltűnést keltő kísérletről számolt be 2008 végén. Az interneten nem győzték idézni a kutatásvezető által nyilvánosságra hozott vizsgálati eredményeket, melyek tanúsága szerint a könyvolvasáshoz kapcsolódó mozdulatok, műveletek (a könyv kézben tartása, lapozás stb.) *segítik*, ezzel szemben a képernyős olvasáshoz kapcsolódók (egérkattintás, görgetés stb.) *gátolják a figyelem összpontosítását*. A könyv fizikai va-

lósága, mozdulatlan szövege nyugalmat áraszt – ellentétben a képernyőn olvasható szöveggel. A képernyőről való olvasás során az olvasó nem érzékeli az olvasott mű fizikai valóságát és alkotórészeinek egészlegességét – ez bizonyosan újfajta gondolkodásmód kialakulását idézi elő.

Számos kognitív pszichológiai kísérlet bizonyítja, hogy a fizikai környezet változása negatív hatással lehet a memóriára; ezt a digitális oktatóeszközök fejlesztése során figyelembe kell venni. Az új technológiának köszönhetően számtalan újonnan kifejlesztett eszközt vonnak be az oktatásba, anélkül, hogy ezek hosszabb távú hatásával tisztában lennének. A tanuláshoz időre és mentális erőfeszítésekre van szükség; az új eszközök éppen ezektől „kímélik meg” a diákokat.

Annak ellenére, hogy a kísérlet bebizonyította: *a gyerekeknek jobb, ha nyomtatott könyvből, és nem képernyőről olvasnak szépirodalmat*, nem szabad azt a következtetés levonni, hogy a digitális technológia teljes elutasítása lenne/lehetne a megoldás. Az azonban bizonyos, hogy sokkal kifinomultabb vizsgálatokat kell lefolytatni, és ezek eredményétől függően lehet az új technológiai csodákat alkalmazni az olvasás- és írástanításban – nyilatkozta Anne Mangen.²³

Az új médiumok hatása a szépirodalomra

És itt tegyünk egy kis kitérőt. A XXI. században új stílusú, illetve új típusú irodalmi alkotások látnak napvilágot: *sms-regény* és *sms-vers*, furcsa, töredezett stílusú szövegek. Ez utóbbi jellemzi például Marlene Streeruwitz *Majakovszkijring* című írását, amelynek szövege kitűnően imitálja a reklámokkal megszakított műsoroknak, a sebes képváltásokra épülő klipvilág „hektikus akadozottság”-át: „Az ablaknál ült. Karjai a kárpitozott fotel széles, zsíros karfáján. Kifelé nézett. A nagy ház irányában balra egy rózsaaágy. Kicsi rózsatövek, egyenként a homokos földben.”²⁴ Azt hihetnénk, könnyű nyomon követni a végletekig lerövidített mondatokból álló szöveget. Ha azonban végigolvassuk a kemény, kopogós, szokatlanul rövid mondatokból álló regényt, érezhetjük, hogy milyen fárasztó a túlságosan leegyszerűsített szöveg olvasása.

Ennél is szokatlanabb a mobiltelefonos üzenetek jól ismert 160 karakteres terjedelmébe beszorított szövegekből álló sms-regény, amelynek a műfaját Japánban találták ki. A japánok közismerten sokat utaznak naponta, és – sok más néppel ellentétben – a metrón és más járműveken csöndben vannak, hogy ne zavarják útítársaikat. A napi többórás utazás közben viszont bármennyi üzenetet írhatnak, mert az ottani mobil-szolgáltatók korlátlan számú sms küldését teszik lehetővé külön díjazás nélkül. Egy huszoneves fiatalember volt az első, aki sms-ekből állított össze egy történetet. Japánban néhány év alatt a legnépszerűbb olvasmányok közé kerültek az sms-regények, amelyeket – érdekes módon – nem elektronikus hordozón, hanem papíron, könyv formátumban adtak ki.

Néhány évvel később napvilágot látott az első magyar sms-regény is, amelyről így ír Nagy Levente: „Újszerű regényt tart kezében a kedves Olvasó. Napjaink történetét, formabontó csomagolásban, hiteles láttelepet kapcsolataink minőségéről, vágyaink és környezetünk elvárásainak összeegyeztethetőségéről, a modern kor emberének meg-

próbáltatásairól. Allegóriát az információs társadalomba ragadt ember kapcsolatvilágáról, ahol a 160 karakter olykor kényelmes rejtekhely, máskor rideg béklyó. Egy olyan világban kell megélnünk válságainkat, ahol a válság elsődleges kiváltója maga a világ, ahol gyúróteremben adjuk ki a feszültségünket, ahol csak a ki nem mondott (el nem küldött) gondolatokban lehetünk őszinték, ahol az internet a legjobb tanácsadónk és chat-szobákba menekülünk lelki segélyért.”²⁵

Nemcsak papíron, hanem az interneten is megjelennek sms formában írt művek. Az első magyar sms-regény szerzőjének, a Danke írói álnéven publikáló szerzőnek *A csavar* című sms-verséből **vett** részlet kitűnő illusztráció az előző bekezdésben idézett gondolatok igazságtartalmára:

DefektesAvilág,pontNekemValó.
HülyeVagyokKomám,MadeByMindenható.
IlyennekSzülettem,mertIlyennekKellLennem,
EgyMagányosCsavarAnagyGépezetben.²⁶

Hogy Danke műveit számon tartják-e majd a magyar irodalomban, azt ma még korai volna megítélni. Varró Dániel azonban már kivívta méltó helyét a mai alkotók között. Őt is megihlette az életünket, hétköznapjainkat meghatározó kommunikációs forma, az elektronikus levél:

Nem kell megszólítás, se semmi céció,
és az se baj, ha nincsen ékezet,
csak kebelembe vésődjék e négy szó,
hogy: Önnek új levele érkezett!²⁷

Varró Dániel verse azt sugallja, az interneten érkező elektronikus levéllel semmi gond; nem az a lényeg, formailag és helyesírási szempontból megfelel-e a szabályoknak, csak az a fontos, írjon nekünk, akit szeretünk.

Összegzés helyett

Az internet nemcsak a könyvolvasó embereket ösztönzi olvasásra, bár a világhálón még a könyvek olvasói is inkább a hasznos információkat, szórakoztató tartalmakat, és nem a művészi értékkel bíró szövegeket keresik. A fenti, kissé közhely-számba menő megállapítást azonban – ha nem is írja felül, de legalábbis – árnyalja a Magyar Elektronikus Könyvtár állományának letöltési statisztikája.

Ismeretes, hogy a MEK honlapján 2005-2008 között 4-7000 könyv volt hozzáférhető. A jelzett négy év alatt ezt a – könyvtári gyűjteményhez képest meglehetősen kicsi – állományt összesen több mint 29 millió alkalommal (!) töltötték le. A pontos adatok: 2005-ben 4 270 635, 2006-ban 7 000 833, 2007-ben 8 940 711, 2008-ban pedig 8 937 590 letöltést regisztrált a MEK központi szervere.²⁸ Tegyük mellé az országos könyvtári statisztikai adatokat: 2005: 8,6 millió, 2006: 9,9 millió, 2007: 34,1 millió (itt az isko-

lai könyvtárak adatai is megjelentek a rendszerben, ahogy 2008-ban is), 2008: 33,2 millió.²⁹ Akárhonnan nézzük, az összes magyarországi könyvtár kölcsönzési adataihoz képest a MEK néhány ezres állománya elképesztő arányú érdeklődést mondhat a magáénak, és ez igen biztató.

A képernyőről való könyvolvasás ma még nem nyújtja maradéktalanul azt az élményt, amelyet Ilma Rakusa ihletett szövegében olvashatunk (de tegyük hozzá, e sorok írója is az interneten talált rá a következő vallomásra, amelynél szebb, frappánsabb befejezést nehezen találhatott volna):

„Fogj egy könyvet, és olvasd. Hogy mi történik azután, nem tudhatod előre, csak annyi bizonyos, hogy az olvasás magával ragad és rabul ejt. Követem a történetet tűzön-vízen át, megfélemezem az időről, a hétköznapokról, a környezetemről, lázban égek és együtt szenvedek vele, aláhúzom ceruzával azokat a mondatokat, amelyek továbbgondolásra indítanak vagy összekuszálják elképzeléseimet, visszalapozok, hogy megbizonyosodjam, vagy előre, hogy kíváncsiságomat csillapítsam. Minden érzékszermel összpontosítok, kizárólag az olvasottakon jár az eszem, boldogan. Egész lényem azt kívánja: Csak ne zavarjatok...”³⁰

Jegyzetek:

- ¹ Csépe Valéria „Miért csak az ember olvas?” <http://www.mindentudas.hu/csepevaleria/20070423csepe1.html> [2009. augusztus 13.]
- ² Máté Erzsébet: Az olvasás – Az értő olvasás pszicholingvisztikai megközelítése 1., 2. rész
- ³ Cavallo, Guglielmo: A volumentől a codexig. In: Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban. Budapest, Balassi Kiadó, 2001. pp. 89-94.
- ⁴ Manguel, Alberto: Az olvasás története. Budapest, Park Kiadó, 2001. 135.p.
- ⁵ Cavallo, i.m. 321.p.
- ⁶ Gósy Mária: Pszicholingvisztika. Corvina Kiadó, Budapest, 1999. pp. 253-254.
- ⁷ Farkas Károly: Gyorsolvasás – Számítógép. <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00070/2003-04-ta-Farkas-Gyorsolvasas.html> [2009. augusztus 28.]
- ⁸ Rátz Judit: A szövegértés fejlesztése. www.tanarakademia.hu/letoltes/Raatz_Judit_eloadas.ppt [2009. augusztus 28.]
- ⁹ Reading at Risk: A Survey of Literary Reading in America. Research Division Report #46. National Endowment for the Arts, Washington, 2004. <http://arts.endow.gov/pub/ReadingAtRisk.pdf> [2009. augusztus 12.]
- ¹⁰ To read or not to read : a question of national consequence. Research report #47. National Endowment for the Arts, Washington, 2007. <http://arts.endow.gov/research/ToRead.pdf> [2009. augusztus 13.]
- ¹¹ Cultural statistics. European Commission, Luxembourg, 2007. pp. 134-141
- ¹² Olvasási szokások. Magyar Művelődési Intézet : MTA Szociológiai Kutatóintézet, Budapest 2005. pp. 5-13.

- ¹³ Érdekes összevetni azt is, mennyivel fontosabb a pénz, mint a műveltség: a 10-es skálán 8,2-et adtak a pénznek, míg a kultúra/műveltség 6,6-et kapott. 1996-ban még kisebb volt a különbség: akkor a pénz 8,4-es értékeléséhez képest a kultúra/műveltség 7,4-en állt. Olvasási szokások. i.m. pp. 14-15.
- ¹⁴ Olvasási szokások. i.m. pp. 15-20.
- ¹⁵ Olvasási szokások. i.m. 39. p.
- ¹⁶ Könyvtári statisztika (évkönyv) csoportosított és összesített adatok, 2003. http://www.ki.oszk.hu/107/e107_plugins/content/content.php?content.152 [2009. szeptember 8.] Az adatokat nem lehet pontosan összevetni, mert a felmérés csak a 14-70 évesekre vonatkozik, a könyvtári statisztika pedig – elvileg – a teljes népességre. A Könyvtári Intézet által gyűjtött adatok között 2003-ban nem szerepeltek az iskolai könyvtárak látogatottságáról szóló információk. Mindezek ellenére nagynak tűnik a felmérésben résztvevők által közölt, illetve a könyvtárak által mért adatok közötti különbség – az eltérésből viszont azt a pozitív üzenetet lehet kiolvasni, hogy jó néhányan úgy gondolták, „illik” könyvtárba járni, ezért nyilatkoztak úgy, hogy évente legalább egyszer ők is igénybe veszik a szolgáltatásokat. Olvasási szokások. i.m. 103. p.
- ¹⁸ Ilma Rakusa: Olvasás (Szerelem) <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre71/rakusa.htm> [2009. augusztus 11.]
- ¹⁹ <http://internetread.googlepages.com/> [2009. augusztus 11.]
- ²⁰ Rosen, Christine: People of the screen. <http://www.thenewatlantis.com/publications/people-of-the-screen> [2009. augusztus 1.]
- ²¹ Maja Djikic – Keith Oatley – Sara Zoeterman – Jordan B. Peterson: On Being Moved by Art: How Reading Fiction Transforms the Self. In: Creativity Research Journal, Volume 21, Issue 1, January 2009, pp. 24-29
- ²² A Big Five személyiségteszt angolszász területen igen elterjedt vizsgálati módszer, amelynek alapelve: – a kulturális kontextustól függetlenül – minden ember öt alapvető, közös személyiségvonással jellemezhető.
- ²³ ScienceDaily, Dec. 22, 2008 <http://www.sciencedaily.com/releases/2008/12/081219073049.htm> [2009. aug. 12.]
- ²⁴ Idézi Ilma Rakusa: Olvasás (Szerelem) <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre71/rakusa.htm> [2009. augusztus 11.]
- ²⁵ Nagy Levente: 160 (Magyarország első SMS-regénye) http://www.smsblog.webunio.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=67 [2009. szeptember 10.]
- ²⁶ Danke: A csavar (részlet) http://www.smsblog.webunio.eu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=45&Itemid=80 [2009. szeptember 10.]
- ²⁷ Varró Dániel: Email (részlet) <http://verspatika.wordpress.com/2009/02/03/varrodaniel-email/> [2009. szeptember 10.]
- ²⁸ Az adatokat Moldován István bocsátotta rendelkezésemre, köszönet érte!
- ²⁹ Az adatok a Könyvtári Intézet honlapján közzétett táblázatokból származnak: www.ki.oszk.hu [2009. szeptember 20.]
- ³⁰ Ilma Rakusa: i.m.

Zsuzsanna Tószegi: The dethronement of reading? Contributions to the question of book reading or screen reading

A number of researchers in Hungary and in the world show great concern about the present and first of all the future of reading. Under outlining various viewpoints the author is inclined to think that nowadays the electronic accessible information can not replace the literary reading experiences yet. Adverting to the contradiction of this situation, the author finishes her writing with a beautiful book praising quotation, but she found it on the web. Perhaps, this can verify her basic idea, that there is a difference between traditional bookreading for pleasure and reading for gathering information.

Zsuzsanna Tószegi: Die Entthronung des Lesens? Beiträge zur Frage des Lesens aus Büchern respektive Bildschirm.

Eine Unzahl der Forscher beschäftigt die Gegenwart, in erster Linie aber die Zukunft des Lesens in unserem Heimatland und in der Welt. Die Verfasserin schildert die verschiedene Standpunkte – stellt aber fest, dass die elektronisch erreichbare Informationen die Leseerlebnisse vom künstlerischen Wert heute noch nicht ersetzen können. Die Autorin – auf die Widersprüchlichkeit der Situation anspielend – beendet ihren Gedankengang mit einem herrlichen Zitat für das Erlebnis des Lesens von Büchern, sie stieß auf dieses Zitat aber im Internet. Allenfalls bekräftigt diese Tatsache ihre Grundidee: ein anderes ist das Erlebnis bietende traditionelles Lesen und ein anderes das Einholen der Information.